

Titu Maiorescu gramatic¹

Dumitru Nica

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Deux sont les aspects qui soutiennent la qualité de grammairien de Titu Maiorescu : 1) la grammaire-manuel *Règles de la langue roumaine pour débutants* et l'activité de professeur de grammaire à l'Institut Vasile Lupu de Iași ; 2) la lutte pour le progrès de la langue, dans les articles « Le roumain dans les journaux autrichiens », « L'ivresse des paroles », « Orateurs, rhéteurs et causeurs », précurseurs de la grammaire des fautes. Cette étude fait une analyse des *Règles...*, modèle pour les grammaires scolaires qui suivront.

Preocupările lui Titu Maiorescu în domeniul limbii reprezintă aspecte, se poate spune cheie, în cadrul activității sale generale de îndrumător și teoretician al culturii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În concepția lui Maiorescu, cultura modernă și literatura națională nu se puteau dezvolta fără o limbă corespunzătoare. Este motivul pentru care cea dintâi luptă în „contra direcției de astăzi” Maiorescu o poartă pe terenul limbii, „căci o cauză națională apărută cu o limbă stricată este pe câmpul literar o cauză pierdută”. În această privință, fondatorul Junimii nu s-a limitat la a ataca, a critica, ci, consecvent cu sine („a critica este ușor; e greu a face mai bine”), a construit, a oferit el însuși opere utile publicului celui mai larg.

În cele ce urmează, ne propunem o oprire în dreptul unei astfel de opere, în genere puțin cunoscută și luată în seamă de specialiști, anume, *Regulile limbii române pentru începători*.

A fost Maiorescu gramatic? Ce laturi ale activității și operei lui îndreptătesc această oarecum nouă sau, în orice caz, ca și necunoscută fațetă a personalității marelui critic?

Din biografia tânărului de la Theresianum și a studentului de la Berlin și Paris reținem, mai întâi, preferința pentru studiul limbilor clasice, latina și greaca. Or, însușirea acestor limbi înseamnă nu numai descifrarea și apoi lectura lui Virgiliu și Homer, ci, mai întâi, însușirea gramaticii clasice. Stăpânirea la nivel superior a structurii gramaticale îi va facilita tânărului „inuman de serios” însușirea limbilor moderne (germana, franceza, engleza, spaniola, italiana), pentru care avea, de altfel, o adevărată vocație. În însemnările sale zilnice, adolescentul de 15 ani

¹ Vezi și numărul festiv al revistei “Învățătorul: Omagiu. Liceul Pedagogic «Vasile Lupu» – Iași, 125 de ani de la înființare (1855-1980)”, 1980, p. 144-150.

notează: „[...] matematica în gimnaziul de jos o țin de un studiu foarte necesar; matematica în gimnaziul de sus e pentru mine un *malum necessarium*. În desemn vreau să o aduc la o perfecțiune oarecare; asemenea în flaută. Afară de aceea, vreau să știu cel puțin *a ceti toate limbile europene*; perfect însă voi a ști limba latină, româna, germana, franceza, engleza; semiperfect cea italiană și cea greacă veche”². De aceea își face singur un program cotidian impresionant: să lucreze 200 rînduri latină, 100 greacă, să învețe capitole din gramaticile latină, greacă, franceză, engleză etc.³. Mai mult, între *gîndurile*, adică între proiectele sale pînă la terminarea gimnaziului, figurează „să traduc în românește gramatica greacă, adică *Gramatica elenă* a lui Curtius”⁴. Mai tîrziu, în Germania, după trecerea doctoratului în filozofie la Giessen, cu teza scrisă în latinește *De philosophia Herbarti*, între lucrările sale figurează și „traducerea întregii gramatici a lui Borel”⁵. Traducerea celor două gramatici a rămas în stadiu de proiect, dar ea evidențiază preocupările și contactul neînterupt al autorului cu *ars grammatica*.

Nu mult după venirea în țară, Maiorescu se stabilește la Iași, în 1862, ca director al Colegiului Național, iar la sfîrșitul anului școlar 1862-1863, publică anuarul acestui liceu, cel dinfii de acest fel la noi. Demnă de reținut în acest anuar este dizertația lui Maiorescu „Pentru ce limba latină este chiar în privința educației morale studiul fundamental în gimnaziu”, una din primele sale scrieri. Dincolo de reliefa importanței teoretice și practice a studiilor clasice „care au fost nutrimentul principal al inteligenței în omenire și vor rămîne întotdeauna pînă cînd va fi vorba de bine, de adevăr și de frumos”, reține atenția în acest articol elogiul adus gramaticii latine: „Ceea ce este propriu limbii latine și o înalță peste cea elină din punctul de vedere al instrucției gimnaziale este simplitatea și regularitatea gramaticii. Gramatica latină, cu cele mai puține excepții, cu o brevităte lapidară [sic], cu o rigoare și energie de stil parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici și va rămîne, prin urmare, în pururi cel mai bun fundament și cea mai bună disciplină pentru orice parte a gîndirii noastre... Limba latină, avînd gramatica cea mai riguroasă, avînd o întindere de sferă care poate îmbrățișa toate părțile inteligenței, avînd în fine obiectivitatea antică, este studiul fundamental al gimnaziului, nu numai ca studiu teoretic, ci chiar în privința morală, și este totodată modelul care ne arată cum instrucția și educația se întîlnesc una prin alta”⁶. Roadele culturii sînt: „un spirit adînc de realitate, care în partea practică se prezintă ca onestitate, în partea teoretică ca iubire de adevăr și în orice caz ca

² Titu Maiorescu, *Jurnal*, I, Minerva, București, 1975, p. 23.

³ Cf. George Ivașcu, *Titu Maiorescu*, Albatros, București, 1972, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 11. Vezi și E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Minerva, București, 1972, p. 28-29.

⁵ Cf. E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 54-55.

⁶ E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, Casa Școalelor, București, 1942, p. 39, 41.

seriozitate de caracter”⁷. Cu tot elogiul adus aici limbii latine, Maiorescu, care simțea foarte bine cerințele timpului, este, totodată, „întemeietorul primelor noastre școale reale”⁸.

În toamna lui 1863, tânărul abia stabilit la Iași a fost numit la direcția Institutului Vasilian, căruiua îi fixează și numele de *Școală Normală*, admis apoi de toate școlile similare. A scos și aici, cum făcuse la Colegiul Național, *Anuarul Institutului Vasile Lupu (Școala Normală de la Trei-Ierarhi)* din Iași, pe anul școlar 1863-1864. *Anuarul* are patru compartimente: *Notația istorică despre Școala de la Trei Ierarhi* de I. A. Darzeu; *Regulile limbii române pentru începători* de Titu Maiorescu; *Observațiuni la aceste reguli* de Titu Maiorescu; *Știri școlare din 1863-1864* de Titu Maiorescu. Cu excepția primelor patru pagini, în care se face un istoric al Școlii Vasiliene, *Anuarul* este scris de Maiorescu. Partea cea mai importantă și care interesează aici este reprezentată de *Regulile limbii române* și *Observațiuni la aceste reguli*.

Regulile reprezintă o schiță de gramatică pentru școala primară, cu intenția de a servi ca model elevilor de la Școala preparandală de învățători și ca manual în clasele elementare. Firește, este demn de reținut, înainte de toate, gestul lui Maiorescu, care, profesor de filozofie și de estetică la Universitate, alege să lucreze în învățământul elementar, oferind acest manual. Iată cum explică el însuși inițiativa, în *Observațiuni*: „Idea fundamentală în predarea limbii române, la școlarii începători, este ca toți școlarii, fără excepțiune, să cunoască toate regulile, fără excepțiune. Căci, dacă sînt în învățământul elementar obiecte a căror cunoștință completă nu se poate dobîndi și prin urmare nu se poate cere de la clasa întregă, gramatica română este, din contra, un obiect principal, a cărui cunoștință trebuie să se ceară și să se dobîndească în întregime de la toți școlarii. Altfel, școala primară și-a greșit scopul. Căci scopul ei cel mai nemijlocit este de a produce oameni care vorbesc și scriu bine românește și unde nu se cîștigă acest rezultat, învățătura a fost rea [...]. De aici rezultă teza practică: de la învățătura limbii române în școlile primare trebuie să înceapă regenerarea noastră intelectuală. De aceea, subscrisul, văzînd lipsa totală de atențiune pentru această ramură a învățământului, s-a oferit, în octombrie 1863, de a o îmbrățișa și a primi direcțiunea școlii normale de la Trei Ierarhi, nu din încredere că va fi singur în stare de a pune piatra fundamentală la acest edificiu național și mai puțin încă din așteptarea vreunei recunoștințe pe acest tărîm, deocamdată ingrat, ci din datoria de a arăta calea ce o crede adevărată și de a-și sacrifica activitatea în orice caz acolo unde îi spune că este de sacrificat. Aci, mi-o spune conștiința și eu o spun altora, după dînsa: aci este un cîmp de activitate modestă, pacientă, în aparență inferioară, în realitate de importanță suverană pentru poporul nostru și, cu o expresiune politică, pentru statul nostru. Aci este ținta spre care o parte din junimea noastră

⁷ *Ibidem*, p. 42.

⁸ E. Lovinescu, *T. Maiorescu, op. cit.*, p. 81.

trebuie să-și concentreze silințele sale. Aci este locul unde se împlîntă stindardul cel mare, care va chema pe toți românii din toate țările, la vatra comună”.

Aruncînd „o ochire asupra actualității”, Maiorescu ajunge la concluzia că „limba română este maltrată în școlile noastre. Acea limbă națională, ce o avem ca cea mai scumpă moștenire de la strămoșii noștri [...], această limbă amenință deja decadența în mijlocul nostru [...]. Se pierde și iubirea limbii materne și a studiului ei [...]”. Maiorescu înțelege exact raportul dintre limbă și naționalitate: „Limbă și naționalitate sînt, în specie pentru români, cuvinte aproape identice [...]. Că aci tocmai limba este busola conducătoare, legătura națiunii, timbrul ei caracteristic, stampa nemuritoare, cu care a însemnat-o natura, pentru a-și cunoaște și recunoaște conaționalii de același sînge și de aceeași chemare istorică și pentru a alunga de la sine orice tendință străină. Că, prin urmare, primul pas de politică solidă este deșteptarea limbii și a conștiinței istorice într-un popor”. Tînrul director al Școlii Normale Vasiliene este convins că „regenerarea poporului român începe de la cultivarea limbii române; cultivarea limbii române presupune studiul ei în toate școlile și începe de la cele elementare, se înțelege, după un sistem rațional”.

În această acțiune generală de cultivare a limbii naționale, un loc și un rol central ocupă gramatica: „Astfel, sistemul rațional de gramatică română elementară, totdeauna un mijloc puternic pentru deșteptarea inteligenței școlarilor, este, în împrejurările noastre, o necesitate, pe cît de logică, pe atît de patriotică, și institutorii primari și învățătorii din sate să se pătrundă de adevărul că în obiectul limbii române au una din cheile cele mari, care deschid poarta viitorului nostru național”.

Constatînd, ca director al Școlii Normale, că „rea a fost învățătura primară de pînă acum, școlarii vorbeau rău românește și scriau și mai rău”, iar manualele care circulau atunci duceau la „tîmpirea intelectuală” a elevilor prin memorare mecanică, Maiorescu se simte obligat a scoate el însuși o gramatică elementară.

Avea Maiorescu competența necesară pentru a scrie o gramatică, fie ea și elementară?

Fără să fie lingvist, în accepția severă a termenului, Maiorescu era introdus în cuceririle lingvisticii istorice și comparatiste a secolului al XIX-lea, cum probează lucrările sale, în care sînt citate nume foarte cunoscute: Bopp, Diez, Max Müller, Schuchardt, Miclosich. De asemenea, el era la curent cu realizările lingvisticii românești pe care le comentează (Cipariu, Laurian, Ion Maiorescu, Cihac), încurajîndu-i pe Hașdeu și pe tinerii care se afirmau: A. Philippide, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu. La toate acestea se adaugă temeinica stăpînire a gramaticii latine și apoi cunoașterea structurii gramaticale a multor limbi moderne. De altfel, cunoștințele lingvistice, mai ales sub aspectul lor aplicativ, vor ieși cu strălucire la iveală în studiile sale de mai tîrziu, între care se detașează *Despre scrierea limbii române*.

Regulile limbii române pentru începători reprezintă o gramatică-manual scrisă pentru elevii claselor mici: „În această gramatică toate sînt înșirate cu logica cea mai strictă și aceasta ne-a costat mai multă osteneală decît ar părea la prima vedere a unei broșure așa de puțin voluminoasă” (*Observațiuni*). Precizarea lui Maiorescu răspunde direct unei afirmații cam ciudate, după care „*Regulile* nu conțin nimic original [...] în afară de claritatea și metoda pedagogică a expunerii”⁹.

Gramatica lui Maiorescu conține 28 paragrafe și este organizată în trei părți (*Fonetica; Părțile vorbirii; Substantivele, pronumele, adjectivele și verbele mai îndeosebi*). În capitolul de fonetică sînt prezentate noțiunile fundamentale necesare elevilor din primele clase: cuvînt, silabă, vocale, consoane, sunet, literă, alfabet. În capitolul al doilea, *Părțile vorbirii*, sînt expuse cunoștințe de sintaxă (propoziție, subiect, predicat), apoi sînt definite părțile de vorbire propriu-zise. Capitolul al treilea cuprinde o descriere mai largă a părților de vorbire și clasificarea lor în clase și subclase.

Sub aspect științific, gramaticii lui Maiorescu, cuprinzînd un nucleu de cunoștințe fundamentale, nu i se poate reproșa absolut nimic. Unele clasificări, definiții, observații din acest manual sînt valabile și astăzi, inclusiv pentru tratatele academice:

„Adverbele sînt cuvinte care arată însușirea unui verb, sau a unui adjectiv, sau adverb și răspund la întrebările: cum? unde? și cînd? De ex.: *acolo, aici, sus, bine, atunci, azi, mîine, unde, numai ș.c.l.*

Adverbele trebuie să le deosebim de adjective. Adjectivele arată însușirea substantivului și răspund la întrebarea: ce fel de? Adverbele arată însușirea verbului și stau la întrebarea: cum? cînd? unde?

Același cuvînt poate să fie cînd adjectiv, cînd adverb, după cum însușește cînd pe substantiv, cînd pe verb. De ex. : *Un rîu frumos; rîul curge frumos. Un cal iute; calul fuge iute*”.

Volumul de cunoștințe transmis este destul de ridicat. Astfel, se vorbește despre pronume *neatîrnate* (= substantive) și *atîrnate* (= adjective), numerale *hotărîtoare* și *nehotărîtoare*. Verbele le cunoaștem ușor din aceea că putem pune un pronume înaintea lor, ca subiect, conjuncțiunile arată legătura între propoziții sau numai cuvinte ș.a.m.d.

Pe lîngă exactitatea și precizia cunoștințelor, manualul se remarcă printr-o logică exemplară în prezentarea materialului, a exemplelor, întrebărilor și exercițiilor. Textele și exemplele utilizate reprezintă într-adevăr modele de limbă autentic românească. Definițiile propuse poartă, de asemenea, pecete maioresciană: simple, clare, lapidare. Grație acestor calități, ca și prestigiului intelectual și moral al autorului, manualul s-a bucurat de o foarte bună primire și

⁹ D. Macrea, „Titu Maiorescu și problemele limbii române”, în *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965, p. 30.

de largă răspîndire. Așa se face că, în 1880, fostul elev al lui Maiorescu la Școala preparandală și scriitorul deja afirmat Ion Creangă scoate „cu învoirea autorului” o nouă ediție. Într-un cuvînt *Către cititori*, Creangă arată că „această carte cuprinde în sine tot materialul gramatical pentru clasa a II-a primară, după programa actuală. Atîrnă însă mult de învățători să știe a-i da dezvoltarea cuvenită, în măsura priceperii începătorilor pentru care este menită [...]. Orice explicare să fie *scurtă, precisă și în același fel*, pentru a nu aduce confuzie în mintea școlarului și nesiguranță despre cele ce s-au vorbit“. La rîndul său, Maiorescu recomandă învățătorilor să apeleze pentru lecțiile de citire la manualul lui Creangă *Învățătorul copiilor*: „Lecțiile din cartea de citire *Învățătorul copiilor* intitulate *Sfătuirii bune*, avînd propoziții scurte și limbă curat românească, sînt foarte nimerite pentru deprinderea școlarilor la deosebirea și despărțirea propozițiilor în cuvinte, a cuvintelor în silabe și a silabelor în sunete”.

Față de ediția primă, în cea de a doua Maiorescu face unele modificări în terminologie: *propuseciune, prepozițiune, conjunțiune, repetițiune* (ed. I), dar *propoziție, prepoziție, conjuncție, repetiție* (ed. a II-a). Intervine, de asemenea, cu unele corecturi, adaosuri, precizări, formulări mai potrivite: „Conjunțiunile sînt cuvinte care arată legătura între propuseciuni sau numai între cuvinte” (ed. I) și „Conjunțiile sînt cuvinte care arată legătura între propoziții sau numai între cuvinte de același fel” (ed. a II-a); „Partea cuvîntului care se spune cu o singură deschidere de gură se numește silabă” (ed. I) și „Partea de cuvînt spusă cu o singură deschidere de gură se numește silabă” (ed. a II-a).

Regulile au devenit un manual model pentru școala elementară. Definițiile gramaticale, așa cum le-am învățat și ni le amintim cu toții din școala primară, au, în marea lor majoritate, ca punct de plecare, gramatica lui Maiorescu: partea cuvîntului care se spune cu o singură deschidere de gură se numește silabă; cuvîntul despre care este vorba într-o propoziție se numește subiect; cuvîntul care arată ce se zice despre subiect se numește predicat; gîndirile spuse (sau scrise) se numesc propoziții; cuvintele care arată ființe sau lucruri se numesc substantive; cuvintele care arată numărul lucrurilor (sau ființelor) se numesc numerale; cuvintele care se pun în locul numelor se numesc pronume; cuvîntul care arată ce face (sau ce este) cineva se numește verb; în vorbire, se află trei persoane: persoana care vorbește, sau persoana întîi, cu care vorbește, sau persoana a doua, persoana despre care se vorbește, sau persoana a treia etc. Cine își mai dă seama că gramatica elementară, așa cum au învățat-o zeci de generații, este, de fapt, gramatica lui Maiorescu? *Regulile limbii române* au avut, din acest punct de vedere, același strălucit destin ca și *Despre scrierea limbii*.

Scrierea și ortografia noastră, așa cum le avem pînă astăzi, sînt și ele, în mare măsură, opera lui Maiorescu.

În sfîrșit, lupta pentru corectitudine în exprimare, depistarea „infracțiunilor” gramaticale, demascarea inflației verbale, a „beției de cuvinte”, pun în lumină a

doua fațetă de gramatic a lui Maiorescu. În articolele sale polemice („Limba română în jurnalele din Austria”, „Beția de cuvinte”, „Oratori, retori și limbuți”) Maiorescu face ceea ce mai târziu se va numi „gramatica greșelilor”¹⁰: „Dacă o foaie literară nu este în stare să scrie după gramatică, dacă se declară incapabilă de a avea ortografie și stil bun, atunci de unde a luat curajul de a se mai prezenta pe arena publicității?”.

În concluzie, două sînt aspectele care susțin postura de gramatic a lui Titu Maiorescu: 1) lucrarea *Regulile limbii române pentru începători* și activitatea de profesor de gramatică la Institutul Vasilian din Iași; 2) lupta pentru cultivarea limbii, premergătoare gramaticii greșelilor.

Bibliografie

- Ivașcu, G., *Titu Maiorescu*, Albatros, București, 1972.
Lovinescu, E., *Antologia ideologiei junimiste*, Casa Școalelor, București, 1942.
Lovinescu, E., *T. Maiorescu*, Minerva, București, 1972.
Măcrea, D., „Titu Maiorescu și problemele limbii române”, în *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965.
Maiorescu, T., *Jurnal*, I, Minerva, București, 1975.

¹⁰ Cf. Henri Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Genève-Leipzig, Geuthner-Kundig-Harrassowitz, 1929, și, după el, la noi, Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de arte grafice Alexandru A. Terek, 1943 (ed. a II-a, București, Socec, 1947).